

Bijdrage Hennie Marsman aan voorbereiding Israëlzondag 2021

Lezing 03-10-2021 in het 'alternatieve spoor': Joh. 8:1-11

Ingevoegde tekst

De meeste bijbelgeleerden zijn het erover eens dat Joh. 8:1-11 niet tot de oorspronkelijke tekst van het Johannes-evangelie behoort. In een aantal belangrijke handschriften ontbreekt dit gedeelte, en in een aantal andere handschriften is deze pericop op een andere plaats ingevoegd.

Ook qua stijl is deze pericop anders dan de rest van het Johannes-evangelie. Zo komen de schriftgeleerden wel in de andere evangelieën voor, maar bij Johannes alleen hier. Er is wel geopperd dat deze pericop meer Lucaans dan Johanneïsch is. Tegelijkertijd is de heersende wetenschappelijke opvatting dat dit verhaal een authentiek stukje van de Jezus-traditie is.

Waar je bij andere pericopen kijkt naar de context voor de uitleg van de tekst, ligt dat hier dus wat gecompliceerder. Waarschijnlijk heeft een latere redacteur besloten om deze pericop juist op deze plaats in het evangelie in te voegen. Vanuit bepaalde sleutelwoorden in de tekst is dat goed te begrijpen. Die sleutelwoorden zijn:

- getuigen
- stenigen
- zondigen

Getuigen

De schriftgeleerden en Farizeeën brengen een vrouw die op overspel betrapt is, bij Jezus. Ze zeggen tegen Hem: "Meester, deze vrouw is op heterdaad betrapt op overspel; in de wet heeft Mozes ons geboden zulke (vrouwen) te stenigen. Wat zegt u ervan?" Jezus bukt zich dan en schrijft in de aarde (εἰς τὴν γῆν). Pas na aandringen richt hij zich op en zegt: "Wie van jullie zonder zonde is, laat die als eerste een steen naar haar werpen". Letterlijk vertaald: "de zonder-zonde-zijnde van jullie werpe als eerste naar haar een steen." ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος ἐπ' αὐτὴν βαλέτω λίθον.

Jezus refereert hier aan Deut. 17:2-7, waarin wordt gezegd dat de getuigen van een overtreding zelf de eerste steen moeten werpen. Het gaat in dit geval om een man of vrouw die openlijk andere goden vereert. Hij of zij moet buiten de stad gebracht worden en buiten de poort gestenigd worden tot de dood erop volgt. "Het doodvonnis mag alleen op grond van de verklaring van ten minste twee getuigen worden voltrokken, één getuigenverklaring is onvoldoende" (Deut. 17:6, NBV).

Maar Jezus voegt aan de eis dat de getuigen de eerste steen moeten werpen nog iets toe: ze moeten niet alleen getuige van de overtreding zijn geweest, ze moeten zelf zonder zonde zijn. Leo Mock wijst er in zijn bijdrage op, dat de rabbijnen net als Jezus strenge eisen stellen aan het moreel-ethische gedrag van de getuige. Mock: "Specifiek in de context van overspel erkennen de rabbijnen bovendien dat een man die zelf niet zuiver is met betrekking tot kuisheid, zijn van ontucht verdachte vrouw niet het vernederende Sotah-ritueel kan laten ondergaan zoals beschreven in Num. 5:11-31.

Stenigen

De rabbijnse traditie staat sceptisch tegenover de doodstraf, schrijft Leo Mock in zijn bijdrage. Hiertegen heerst een grote terughoudendheid en een Sanhedrin dat de doodstraf uitspreekt (eens in de 7 of 70 jaar) is een negatief Sanhedrin.

Stenigen als vorm van doodstraf komt voor in Deut. 17:2-7. Met betrekking tot overspel wordt over deze straf gesproken in Deut. 22:13-23:1. Als in de huwelijksnacht blijkt dat een meisje geen maagd meer is en haar maagdelijkheid kan niet worden aangetoond, dan moet ze teruggebracht worden naar haar ouderlijk huis en daar voor de deur worden gestenigd door de andere inwoners van de stad (Deut. 22:21). Wanneer een man overspel pleegt met een vrouw die met een andere man gehuwd is, moeten beiden ter dood gebracht worden (Deut. 22:22). En wanneer een man in de stad gemeenschap heeft met een meisje dat al uitgehuwelijkt is aan een ander, dan moeten beiden buiten de stad gestenigd worden, tot de dood erop volgt. Wordt het meisje in het open veld belaagd, dan verdient de man de doodstraf, maar het meisje gaat vrijuit (Deut. 22:25-26). [In Leviticus 20:10 wordt het bondiger geformuleerd en wordt gezegd: “beide echtbrekers moeten worden gedood”.] In welke categorie (uitgehuwelijkt meisje of echtgenote) de vrouw die bij Jezus gebracht wordt valt, is niet duidelijk. Wat wel opvalt, is dat ze op heterdaad betrapt was, maar dat de man met wie ze overspel pleegde, niet bij Jezus gebracht wordt. Ik concludeer daar twee dingen uit:

(1) Blijkbaar is het erger dat een vrouw overspel pleegt dan dat een man overspel pleegt. Een echtgenoot is ‘eigenaar’ van de reproductieve functies van zijn vrouw. Bij de visie op overspel is sprake van een onbalans, van gender ongelijkheid (zie mijn bijdrage over Marcus 10). Deze visie is mogelijk nog versterkt door teksten uit Hosea en Ezechiël waarin gebruik wordt gemaakt van de huwelijksmetafoor. Bij de bespreking van Joh. 8 verwijst M. de Jonge in het commentaar uit de serie *Tekst en Toelichting*¹ naar Ezechiël 16:38-40 en 23:45-49. De nadruk ligt in deze beide profetenteksten op de ontrouw van de overspelige (metaforische) Vrouwe Jeruzalem. Mogelijk hebben deze teksten over Vrouwe Jeruzalem / Israël als de ontrouwe verbondspartner invloed gehad op de visie op de seksualiteit van vrouwen.

(2) De schriftgeleerden en Farizeeën maken de vrouw die ze bij Jezus brengen tot een voorwerp van discussie, tot illustratiemateriaal. Zo beroven ze haar van haar menselijkheid en maken haar tot object. Ze praten over haar. Jezus praat, na het vertrek van de potentiële stenengooiers, met haar.

Zondigen

In zijn antwoord aan de schriftgeleerden en Farizeeën gebruikt Jezus een woord dat slechts één keer voorkomt in het Nieuwe Testament: ὁ ἀναμάρτητος letterlijk: “de zonder-zonde-zijnde”. Mijn zoektocht naar dit woord bracht me bij de vraag hoe vaak eigenlijk het woord ‘zonde’ (*hamartia*) voorkomt in het NT. Dat blijkt verbazend weinig te zijn: 2 x in Mat., 1 x in Marc. en 10 x in Joh². Het woord komt vaker voor in de brieven, met name in de Romeinenbrief.

Ook het werkwoord ‘zondigen’ (*hamartatein*) komt heel weinig voor. In Joh. 5:14 zegt Jezus tegen de man die bij het bad van Betzata/Bethesda/Betsaida lag en door Hem genezen is: “zondig niet meer” – dezelfde woorden spreekt Hij ook tegen de vrouw in 8:11. En in Joh. 9:2 vragen Jezus’ leerlingen zich af of iemand die blind geboren is, zelf gezondigd heeft of zijn ouders.

¹ Jonge, M. de, 1996. *Johannes* (Tekst en Toelichting). Kampen: Kok, p.117.

² Joh. 1:29; 8:21,34,46; 9:34,41; 15:22; 16:9,9; 19:1.

Het zelfstandig naamwoord 'zonde' komt dus 10 keer voor in het Johannes-evangelie. Meteen al in Joh. 1:29 "het lam van God dat de zonde van de wereld wegdraagt" en daarna 5 keer in Joh. 8-9.

Dat de pericop 8:1-11 ingevoegd is juist op deze plek, als introductie van een gedeelte waarin over zonde wordt gesproken, is narratief-redactioneel heel goed te verdedigen. Want in het vervolg, vanaf vers 12, getuigt Jezus over zichzelf. In 8:17-18 zegt Hij: "In uw wet staat geschreven dat het getuigenis van twee mensen betrouwbaar is. Wel, ik getuig over mezelf en de Vader die mij gezonden heeft, getuigt over mij." Tegenover de getuigen van het overspel staan hier de getuigen van Jezus' betrouwbaarheid.

In het gesprek dat Jezus in de tempel heeft, verslechtert de sfeer uiteindelijk zodanig, dat de Joden stenen oprapen om naar Jezus te gooien (8:59). Jezus weet onopgemerkt uit de tempel te ontkomen. In het bedreigd worden met steniging vertoont het lot van Jezus op dat moment gelijkenis met het lot van de vrouw uit 8:1-11.

Tussen de woorden over Zijn betrouwbare getuigenis en de dreiging van steniging zegt Jezus: "Kan een van u mij van zonde beschuldigen?" Waar de vrouw die op overspel betrapt is, terecht van zonde beschuldigd wordt, wordt Jezus onterecht van zonde beschuldigd³.

De kerkvader Augustinus was in zijn tijd al bekend met het feit dat het verhaal over de overspelige vrouw in sommige handschriften van het Johannes-evangelie wel vermeld was en in andere niet. Zijn verklaring hiervoor was, dat sommige gelovigen vreesden dat het verhaal hun eigen vrouw zou aanmoedigen om te zondigen, zonder bestraft te worden. Het zou daarom verwijderd zijn, om vrouwen niet op verkeerde gedachten te brengen. Dat deed me denken aan het verhaal van Vashti aan het begin van het boek Esther. Daar zijn de raadsheren van koning Ahasveros bang dat alle vrouwen in het land het voorbeeld van Vashti zullen volgen, wanneer het hen ter ore komt.

Al vanaf Augustinus wordt de uitleg van Joh. 8:1-11 meestal versmald tot een tegenstelling waarin Jezus de genade belichaamt en de vrouw de zonde. Gail O'Day⁴ geeft in *Met eigen ogen* een andere uitleg. Het verhaal bestaat volgens haar uit drie scènes, waarin Jezus zijn aandacht gelijkelijk verdeelt over de vrouw en schriftgeleerden en Farizeeën. Twee keer bukt Jezus voorover en schrijft, twee keer richt Hij zich op om zijn gesprekspartners aan te spreken.

Jezus behandelt de vrouw als iemand die sociaal en menselijk gezien de gelijke is van de schriftgeleerden en Farizeeën. Tot beide partijen (tot de schriftgeleerden en Farizeeën en tot de vrouw) spreekt Hij over zonde. Tegenover de schriftgeleerden en Farizeeën brengen zijn woorden het verleden in beeld ("wie van u zonder zonde is..."). Tegenover de vrouw brengen zijn woorden de toekomst in beeld ("Ga heen, zondig van nu af niet meer."). Jezus nodigt zowel de schriftgeleerden en Farizeeën als de vrouw uit om op dat moment een nieuw leven te beginnen.

³ Vgl. ook wat gezegd wordt tegen de man die blind geboren was en door Jezus genezen was: "Jij, sinds je geboorte één en al zonde..." (9:34).

⁴ O'Day, Gail R., 1995. "Johannes," in: Newsom, Carol A. en Ringe, Sharon H. (red.), *Met eigen ogen: commentaar op de bijbel vanuit het perspectief van vrouwen*. Zoetermeer: Meinema, p. 371-385.

De tekst identificeert alle personages in het verhaal als mensen die een uitnodiging tot nieuw leven nodig hebben. Zij ontvangen die ook allen, Jezus biedt alle zondaars genade en ontferming aan, zowel schriftgeleerden en Farizeeën als de vrouw.

En Jezus schreef in het zand

“En Jezus schreef in 't zand”, dat is de titel van het bekende gedicht van Gerrit Achterberg. Wàt Jezus schreef, dat vermeld de tekst van het Johannes-evangelie niet. Chris Keith vermeldt in een monografie over deze pericoop 38 verschillende verklaringen van het schrijven van Jezus.⁵ Jezus schreef in het zand, of in het stof, of op de grond (eis ten gen). Hij was op dat moment ergens in het tempelcomplex. Geleerden leggen het schrijven van Jezus o.a. uit, door dit te verbinden met een tekst uit de Hebreeuwse Bijbel. Ik noem drie interpretaties:

(1) Mock verbindt het in zijn bijdrage met Psalm 90:2-3. De mens is uit aarde geschapen en zal tot stof weerkeren. Volgens de rabbijnse uitleg van Psalm 90 gaat inkeer aan de schepping vooraf. Evenals de rabbijnen kiest Jezus voor de weg van inkeer en verbetering, voor *tesjoeva* en niet voor de doodstraf.

(2) Ook Jeremia 17:13 wordt wel in verband gebracht met het schrijven van Jezus:

“HEER, bron van Israëls hoop,
wie u verlaten, zullen te schande staan,
wie van u weggaan, zullen in het stof worden geschreven,
want ze hebben de HEER, de bron van levend water, verlaten.”

(3) De beschrijving dat Jezus ‘met zijn vinger’ in het stof schreef, doet sommigen denken aan het verhaal uit Exodus, waar God met zijn vinger de stenen tafelen beschrijft. In de Septuaginta luidt Ex. 31:18 als volgt: Καὶ ἔδωκεν Μωυσεῖ, (...) τὰς δύο πλάκας τοῦ μαρτυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ θεοῦ. Ook in Deut. 9:10 wordt zo over de vinger Gods geschreven.

In de bespreking van Joh. 8:1-11 in *Word Biblical Commentary* haalt George R. Beasley-Murray de nieuwtestamenticus Schnackenburg aan. “The point is not the condemnation of sin but the calling of sinners: not a doctrine but an event. Jesus accepts sinners in God’s name; his will is not to judge but to save.”⁶

Daarbij aansluitend m.b.t. Gods geschenk van de Wet mag mijns inziens gezegd worden: zij is niet zozeer bedoeld om de zonde te veroordelen, alswel om de zondaar te roepen (tot omkeer). Het gaat er de Eeuwige en Zijn Zoon niet om te veroordelen, maar om te redden.

Gebruikte literatuur:

Beasley-Murray, George R., 1987. *John* (Word Biblical Commentary, 36). Waco TX: Word Books

Jonge, M. de, 1996. *Johannes* (Tekst en Toelichting). Kampen: Kok.

O’Day, Gail R., 1995. “Johannes,” in: Newsom, Carol A. en Ringe, Sharon H. (red.), *Met eigen ogen: commentaar op de bijbel vanuit het perspectief van vrouwen*.

Zoetermeer: Meinema.

Thompson, Marianne Meye, 2015. *John: A Commentary* (The New Testament Library). Louisville KY: Westminster John Knox Press.

⁵ Keith, Chris, 2009. *The Pericope Adulterae, the Gospel of John, and the Literacy of Jesus*. Boston: Brill. (Vermeld in: Thompson, Marianne Meye, 2015. *John: A Commentary* (The New Testament Library). Louisville KY: Westminster John Knox Press, p. 180, n. 155.)

⁶ Beasley-Murray, George R., 1987. *John* (Word Biblical Commentary, 36). Waco TX: Word Books, p. 147.